

Marx'ta Feminizmin İzini Sürmek

Gencer ÇAKIR*

Marx toplumsal cinsiyet ve aile merkezli bir çalışma yapmamış ve cinsiyet meselesine dair de sistematik bir teori geliştirmemişti. Burası doğru. Ancak yaşadığı süre boyunca (yayınlanmış ve yayınlanmamış) bazı eserlerinde cinsiyet, aile, işbölümü, üretim, yeniden-üretim, sermaye birikimi ve bunun kadın ve çocuk emeği ile ilgili yönleri üzerine önemli şeyler söylemişti. Bu açıdan Marx'ın cinsiyet ilişkilerini anlama konusuna bir çabası olmadığını, cinsiyetçi hattâ “cinsiyet körü” olduğunu söylemek zordur.

* Marmara Üniversitesi, Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme YL öğrencisi.

Şimdiye dek Marx'ın toplumsal cinsiyet ve aile konusunda, yayınlanmış ve yayınlanmamış tüm yapıtlarını ele alan bütünsel bir çalışma yapılabilmiş değil. A. Brown'ın bu eseri,¹ Marksist yazındaki bu boşluğu doldurma yönünde atılmış önemli bir adımdır. A. Brown, okura, cinsiyet ve sınıfın kesişim noktaları hakkında daha genel bir kavrayış sunmaya çalışıyor. Marx'ın, cinsiyete ve aileye doğrudan ya da dolaylı atıflarda bulunduğu çalışmalarını, hiçbir zaman mantıksal sonucuna ulaştırılmamış ve geliştirilmemiş olsa da, A. Brown'a göre, Marx'ın bu çalışmalarını cinsiyet ve toplum teorisi üzerine açılmaya ve geliştirilmeye müsait önemli bilgiler içermektedir. Yazar kitabına Marx'ın ilk yazılarına (sözgelimi *1844 Elyazmaları, Kutsal Aile, Alman İdeolojisi ve İntihar Üzerine*) odaklanarak başlıyor. Sonrasında *Komünist Manifesto* ve *Kapital* gibi temel yapıtlarında Marx'ın cinsiyet ve aileye dair nasıl bir bakışa sahip olduğunu, feminist kuramcılarla tartışmaya girerek göstermeye çalışıyor.² Ardından Marx'ın siyasi metinlerine yoğunlaşıyor. Gazete yazılarını mercek altına yatırıyor. Siyasi çalışmalar içinde Marx'ın kadın hareketi ve kadınların kurtuluş mücadelesinde kadın öznelliğine dönük vurgularının önemine işaret ediyor. A. Brown daha sonra Marx'ın geç dönem çalışmalarına bakıyor. Bunu yaparken Marx'ın pre-kapitalist toplumlarda cinsiyet ve aile üzerine okumalar yaparken tuttuğu defterlerini tartışmaya açıyor. Morgan, Maine ve Lange gibi yazarların antropolojik çalışmaları üzerine Marx'ın eleştirel notlarını Engels'in *Köken*'iyle karşılaştırarak, bu iki kuramcının cinsiyet ve aile konusunda farklılaştıkları noktaları derinleştirip Marx'ın Engels'ten daha nüanslı bir görüşe sahip olduğunu göstermeye çalışıyor. Engels'in odaklandığı nokta, özel mülkiyetin ortaya çıkışıydı. Sınıf çatışmasının başlangıcı olarak özel mülkiyete önem atfediyordu. Engels ayrıca, "kadın cinsinin tarihsel yenilgisi" konusunda da net bir görüşe sahipti. Bu yönden bakıldığında Engels'e göre, kadınların kurtuluşunun anahtarı özel mülkiyetin kaldırılmasında saklıydı. Ama Marx'ta bu kadar determinist bir kavrayış yer almaz. Geç dönem çalışmalarının ürünü olan *Etnoloji Defterleri*'nde Marx sınıflı topluma dair tek sebepli, tek yönlü bir gelişime vurgu yapmaz, bunun yerine özel mülkiyet **öncesindeki** komünal toplumlardaki çelişkilere odaklanır. Dunayevskaya'nın da altını çizdiği gibi Marx, genelde ezilmişliğin, özel olarak kadınların ezilmişliğinin, ilkel komünizm **içinde** geliştiğini göstermiştir bize (s. 19).

¹ Heather A. Brown, *Marx'ta Toplumsal Cinsiyet ve Aile*, çev. Gamze Rastgeldi, Dipnot Yayınları, Ankara, 2016. Metin içerisinde parantezli sayfa numaraları bu eserdeki sayfa numaralarına atfen kullanılmıştır.

² Feminist kuramcıların Marx'a dönük olarak, düşünürün determinist olduğu, eserlerinde cinsiyet körü kategorilerin yer aldığı ve yeniden-üretimden ziyade üretim alanına daha fazla vurgu yaptığı yönündeki eleştirileri A. Brown için bir başlangıç noktası olmuş. Buradan hareketle yazar, Marx'ın çalışmalarını yoğun metinsel analiz yoluyla tekrardan ele almaya girişmiş (s. 306).

Eserin genelinde yazar, Marx'ın kimi çalışmalarında cinsiyetçiliğe dönük bazı "sapmalar"ını gösterse de, Marx'a eleştirel bakan feministlerle önemli bir tartışma yürüterek cinsiyet ve aile konusunda Marx'ın arkasında açılmanmaya ve geliştirilmeye müsait bir malzeme bıraktığını vurguluyor. Yazarın kendi sözleriyle: "[F]eminist kuram ve kazanımlarını geliştirme imkânlarını değerlendirebilmek için Marx'ın teorisine hem olumlu hem olumsuz taraflarıyla bütün olarak bakmak önemlidir" (s. 15). A. Brown Marx'ın yöntemini kullanarak, cinsiyet ve aile üzerine yapılan feminist tartışmalarda "Marx'ı bugün için nasıl operasyonel hale getirebiliriz?" sorusunun cevabını vermeye çalışıyor bu eserinde.

Bu yazıda A. Brown'ın eserinin belli başlı noktalarına yoğunlaşarak toplumsal cinsiyet ve aile konusunda Marx'ın görüşlerini, feministlerin bu görüşlere dönük eleştirilerini ve yazarın vurgu ve yaklaşımını özet bir şekilde ele almaya çalışıyoruz.

Aile ve sınıflı toplum

Alman İdeolojisi'nde Marx ve Engels üreme sürecinden kaynaklı cinsiyete dayalı işbölümünün toplumsal işbölümünün temelini oluşturduğunu söylerler. "İşbölümü, özünde cinsel etkinlikteki işbölümünden başka bir şey değildir." Yanı sıra şunu da eklerler: "İşbölümü, sadece maddi ve zihinsel emek ayrıştığı zaman tam olarak gerçekleşir."

Cinsiyetler arasında, üremeye dayalı olarak yapılan işbölümü tanımından hareketle Marx ve Engels'in cinsiyeti biyolojik olarak ele aldıkları söylenebilir mi? A. Brown böylesi bir yorumun yanlıcı olacağı görüşünde. Ona göre, Marx ve Engels, sadece türün devamı ve (zorunlu olmasa da) çocukların bakımıyla ilişkili olması anlamında biyolojiyi savunur görünmektedir (s. 65). Marx ve Engels'in üremeye "doğallık" atfedip, kafa ve kol emeği arasındaki ayrışmayı "tarih ve insanlık" alanına yükseltmiş olmaları bir dizi feminist kuramcı tarafından sorunlu görülüp eleştirilmiştir. Maria Mies bu kuramcılardan biridir. Mies'e göre "doğal" ve "toplumsal" yönlü bu ikili ayırım, biyolojik determinizme katkı yapmaktadır. A. Brown bu konuda farklı bir okuma yapılabileceği görüşündedir. Ona göre, Marx ve Engels, **sömürü içeren ilk toplumsal ilişki** olması sebebiyle, kafa ve kol emeğine öncelik vermiştir (s. 66). "İşbölümü ancak, işçi yaratıcı süreç üzerindeki kontrolü(nü) kaybettiğinde (...) baskıcı bir hal alır," der A. Brown. "Kontrol kaybı", kafa ve kol emeğinin ayrışmasında ortaya çıkar. Yaşamın üretimi, Marx ve Engels'e göre, bir yandan bireyin kendi maddi varlığını üretmek diğer yandan da insan yavrusunun üretimi anlamında ikili bir özellik taşır. Yani bu hem doğal hem de toplumsal bir ilişkidir. Burada "doğal" kelimesi ile biyolojiye gönderme yapılmaz; daha çok kendiliğinden ve planlanmamış anlamında bir kullanımdır bu. "Toplumsallık" ise, birçok bireyin elbirliğini gerektirmesi anlamında kullanılmaktadır.

Yine aynı metinde (yani *Alman İdeolojisi*'nde) Marx ve Engels, sınıflı toplumun oluşumu konusuna aileye vurgu yaparlar. Onlara göre aile, sınıflı toplumun başlangıcını gösterir. Bu ise işbölümünün ortaya çıkışını ön gerektirir. Az önce yukarıda tarif edilen işbölümünün (kafa-kol emeğinin ayrışmasına dayalı) biçimi, aile içinde kadın ve çocukların, erkek tarafından baskılanmasına yol açar. Erkek hem mülkün sahibidir hem de aile içinde kadın ve çocukların emeği üzerinde bir kontrol gücüne sahiptir. Bu durum sınıfsal çelişkinin ilk nüvesini oluşturur. A. Brown'a göre, ilk sınıfsal çelişkilerin filizlendiği aile kurumuna dikkat çekmeleri ve bunun sömürü içeren ilk toplumsal ilişki olması sebebiyle Marx ve Engels kafa-kol emeği ayırımına öncelik vermiştir (s. 67).

Ne var ki, cinsiyet eşitsizliği ve sınıflı toplumun kökenleri konusunda, A. Brown'a göre, Marx ve Engels'in yürüttüğü tartışma **yeterince açık değildir**; dahası bu, **hem soyut hem de yanlış** bir tartışmadır. Ama yazara göre, Marx ve Engels 1880'de daha fazla antropolojik bulguya eriştiklerinde bu konulara tekrardan öneriler ve *Alman İdeolojisi*'ndeki bakışlarını değiştirirler (s. 68).

Üretim ve yeniden-üretim: Feministlerin Marx eleştirisi

Feminist kuramcılar, sözgelimi Jaggar ve Hartmann, yeniden-üretim ve tüketim konusunda Marx'ın esas ağırlığı üretime verdiğini söylerler. Bu sebeple, geleneksel olarak kadınların görevi olagelmiş yeniden-üretim alanının Marx tarafından ihmal edildiğine işaret ederler. Bu iki kuramcıya göre bunun sebebi, Marx'ın teorisinin "cinsiyet körü" olmasıyla ilişkilidir (s. 101).

Jaggar'a göre, Marksistler, kadınların ev içinde, yeniden-üretim hem doğurmakla ilgili hem de doğurmanın dışında kalan alanlarıyla ilgili olarak, meseleyi üretimin ve piyasanın dışında ele almışlardır. Bu durum, Jaggar'a göre, "Marksizm'i kadınların ezilmişliğinin anlaşılması için gerekli olan kavramsal çerçeveden yoksun bırakır" (s. 102). Bir diğer feminist kuramcı Nicholson ise Marx'ın üretim meselesini çok dar bir çerçevede ele aldığını savunur. Nicholson'a göre, "Marx, kapitalist anlamdaki üretimi, akrabalık ya da politika gibi diğer kategorileri dışarıda bırakma pahasına, tüm toplumları kavramanın en önemli unsuru varsaymıştır" (s. 102). Di Stefano ise, Marx ve Marksistlerin, sadece erkek emeğini içeren üretken emeğin çok sınırlı bir tipine öncelik verdiklerini ya da en azından kadınlara özgü emeği görmezden geldiklerini söyler (s. 103).

Burada iki önemli araştırma alanı ön plana çıkmaktadır. "Ev içi emek" ve "üreme" alanıyla ilgili tartışmalar. Bu iki alana dair bir dizi feminist kuramcı, Marx'ın ekonomi-politik eleştirilerinin kimi veçhelerini ele alarak bu konulara dair bir tartışma yürüttüler.

Ev içi emek tartışması konusunda M. Benston, kadınların büyük ölçüde ayrı bir işçi sınıfı olarak görülebileceğini söyler. Ona göre, kadınların ev içindeki işleri değişim değeri değil, kullanım değeri üretir. Kadınların ev içindeki emeği meta

üretimine dayanmadığı için, kapitalizm koşullarında daha az değerli görülür (s. 104). Buradan hareketle Benston, ev içi emeğin görünür olması için kadınların kamusal yaşama katılmaları gerektiğini savunur. Dalla Costa ve James, bu iddiayı biraz daha ileriye taşırlar. Onlara göre, ev içi emek sadece kullanım değeri üretmez. Bu emek türü, artık değer üretiminde hayati bir rol oynar. Bu iki kuramcıya göre, kadınların ev içindeki emeği, “erkekleri ev içi sorumluluklar(ın)dan azat eder ve kamusal alanda kapitalistin yararına, yaptıkları işe odaklanmalarına fırsat verir” (s. 104). Dalla Costa ve James’e göre, aile, işsizliğe sürüklenmiş kişi ya da kişilerin kısa sürede “yıkıcı yabancılar güruhu”na dönüşmesini engelleyici bir rol oynar. İşçilerin direniş ve eylemlerini sınırlandırdığından, ev içi kadın emeği, aslında, kapitalist sistemin daha düzgün işlemesine yardımcı olur (s. 104). Bu tartışmaya dönük olarak W. Seccombe ise, ev içi emeğin kapitalist anlamda üretken olmadığını, ancak bunun toplumsal anlamda bir kullanım değeri sağladığını söyler.

Marksist feminist kuramcıların üreme alanına dair de önemli eleştirileri olmuştur. Örneğin L. Vogel, Engels’in *Köken*’inde öne sürülen, varoluş araçlarının üretimiyle insan yavrusunun üretimi konusunda biri “kamusal” öbürü “özel” alana ait bu iki alanı, “toplumsal yeniden üretim” kavramını öne çıkararak birleştirmeye çalışmıştır (s. 105). Vogel’e göre, kadınlar, üremedeki biyolojik rolleri nedeniyle, daha az verimli/üretken işçiler olma ve dolayısıyla ev ortamı içinde kalma eğiliminde olagelmışlerdir.

A. Brown, Marx’ın üretim ve yeniden-üretim alanını ve yanı sıra üretken emeği nasıl tanımladığı konusuna derinlemesine eğilerek feminist kuramcılarla bir tartışma yürütür. Yazar, Marx’ın üretken emek tanımında Di Stefano ve diğer başka feminist kuramcıların kaçırdukları önemli noktalar olduğunu söyler. A. Brown’a göre, Marx’ın kuramı, kadınların ev içi işlerini hiçbir zaman doğrudan ele almamıştır. Burası doğru. Ama yine de, Marx’ın kategorileri “kapitalizmde kendini ortaya koyduğu biçimiyle patriyarkanın sistematik biçimde eleştirilmesine yön vermiştir” (s. 106).

Üretim, tüketim ve yeniden-üretim: A. Brown’ın müdahaleleri

A. Brown, üretim ve tüketim alanları arasındaki ilişkinin birbirini dışlamayan yönüne eğilirken dikkatimizi Marx’ın *Kapital*’ine çekiyor. Marx’a göre, emekçinin bireysel tüketimi, gerek sermayenin gerekse üretim ile yeniden-üretim bir etmenini oluşturur. “İşçi sınıfının yaşamaya devam etmesi ve yeniden-üretilmesi, sermayenin yeniden üretilmesinin her zaman için zorunlu bir koşuludur. Ama kapitalist, bunun yerine getirilmesini, emekçinin hayatta kalma ve üreme içgüdüsüne rahatça bırakabilir” (s. 108-09). Son cümle özellikle çok tartışmalıdır. Marksist feministler tarafından çokça eleştirilmiştir. A. Brown bu cümle üzerinde, Benenson’dan farklı olarak iddia etmektedir ki, Marx burada, işçinin emek gücü de

dâhil olmak üzere, sadece şeylerin üretimini önemli gören **kapitalistin bakış açısını** tarif etmektedir (s. 109). Marx, üretime tek yanlı odaklandıkları için politik iktisatçıları eleştirir. Ona göre üretim ve yeniden-üretim birbiriyle ilişkili bir bütündür. Şöyle der Marx *Kapital*'de: "Kapitalist üretim, birbirine bağlı, sürekli bir süreç, yani bir yeniden üretim süreci olması nedeniyle, yalnızca meta ve artık değer üretmekle kalmıyor, aynı zamanda, bir yanda kapitalist, öte yanda ücretli emekçi olmak üzere, kapitalist ilişkiyi de üretiyor ve yeniden üretiyor" (s. 110). A. Brown'a göre, yeniden-üretim, bu anlamıyla, insanın yaratımından daha fazlasını içermektedir. Diğer feminist kuramcılardan farklı olarak A. Brown, üretim ve yeniden-üretimin karşıt olmadığını, aksine, çocuk yetiştirmek de dâhil olmak üzere, kapitalist üretimin tüm unsurları, bütünü diyalektik parçalarıdır (s. 111). Sermaye birikimi süreci, Marx'a göre, kapitalist üretim sürecine içkin olmakla birlikte, bu aynı zamanda yeni ücretli işçiler yaratılmasını da içerir. Bu yapılırken "ya nüfusun kadınlar ile çocuklar gibi, eskiden kapitalist üretimce henüz kavranmamış bölümleri boyunduruk altına alınır ya da nüfusun doğal büyümesinin artırdığı işçi kitlesi ona tâbi kılınır" (s. 111). Bu yönüyle yeniden-üretim alanı, sanıldığı gibi aksine, fiziksel ve toplumsal olarak kapitalist sermaye birikiminin **zorunlu bir özelliğidir**. A. Brown'a göre, insanın yeniden-üretimini içeren, ailedeki toplumsal ilişkiler, kapitalist üretim biçimindeki yerinin dışında tutularak gerçek anlamda anlaşılabilir (s. 112). Marx, kamusal alanda üretime ve aynı zamanda özel alanın üretimle doğrudan ilişkili olan yönlerine odaklanır. Bunu yapmakla Marx, özel alanı tamamen görmezden mi gelmiştir? A. Brown farklı bir yorumda bulunuyor; ona göre Marx, yalnızca üretime gönderme yapılması suretiyle özel alanın anlaşılabilirliğini savunmaktadır. Ve yazar şu sonuca varıyor: "Üretim ancak insanın yeniden üretimine içkin özel ilişkiler anlaşıldığında gerçek anlamda kavranabilir" (s. 113). Yazar, bu tartışmayı bitirirken, cinsiyet ve aileye odaklanan ampirik çalışmalarda, üretim ve yeniden-üretim alanlarının dinamik etkileşimi üzerine odaklanmanın yararlı olabileceğini söylemektedir.

Bir diğer tartışma konusu ise üretken emek ve üretken olmayan emek tanımlarıdır. Marx, artık değer üretmeleri halinde emeğin üretici emek olduğunu söyler. Yani üretim sürecinde sermayenin değerlendirilmesi için tüketilen emek üretici emektir. Marx'ın, ev içi kadın emeğini "üretken olmayan" kategorisi altında ele alması ne anlama gelmektedir? A. Brown'a göre, Marx bununla, kadınların ev işlerinin sadece **kapitalist bakış açısından** böyle görüldüğüne işaret etmektedir. Yazar ardından Rosa Luxemburg'un 1912 tarihli "Kadınların Oy Hakkı ve Sınıf Mücadelesi" başlıklı konuşmasından bir alıntı yapar. Bu alıntının sonlarında Luxemburg şöyle demektedir: "[B]acaklarıyla patronunun cüzdanına para süpüren müzikhol dansçısı üretken bir işçidir, ancak evlerinin dört duvarı arasında ırgat gibi çalışan proleter kadınlar ve anneler üretken değildir. Bu kulağa gaddarca ve delilik gibi geliyor ama tam olarak **günümüz kapitalist ekonomisinin gaddarlığı ve**

deliliğini ortaya koymaktadır” (s. 117).³ Yazara göre, sanıldığıının aksine, Marx üretken emeğin kapitalist biçiminin istenen bir biçim olduğu yolunda normatif bir iddiada **bulunmaz**. Tersine Marx, kapitalizmde var olan çelişkilere işaret etmekte ve kapitalistlerin üretkenlik meselesine nasıl baktıklarına dikkat çekmektedir. Diğer yandan A. Brown işaret etmektedir ki, Marx, üretken emeği kullanım değeri üreten emekle de tanımlamıştır. Burada emek, genelde toplum tarafından kullanılan bir şey üretilip üretilmediği üzerinden değerlendirilir. Marx üretken emeğin bu yönü üzerinde fazla durmasa da, A. Brown’a göre emeğin bu vechesi, geleneksel kadın emeğinin yeniden değerlendirilmesi için belli bir zemin sağlar.

Yazara göre, Marx her ne kadar kadınların ezilmişliğinin tüm yanlarını dikkate alan bir teori geliştirmekten oldukça uzak olsa da, düşünürün üretime dönük teorik kuramı böylesi bir değerlendirme için alan bırakmaktadır. Marx, üretimi ve tüketimi birbirinden ayırmadığı gibi, tüketimi üretimin bir refleksi olarak da görmüyor.⁴ A. Brown’a göre, hem üretim hem tüketim, bütünün diyalektik olarak etkileşen unsurlarıdır (s. 118).

Marx ve Engels’i farklılaştırmak

Cinsiyet ve aileye bakışta Marx ve Engels’i ayırtmak mümkün müdür? Yoksa bu konuda her iki düşünürün görüşleri birbirine benzer olduğu için böylesi bir ayrıma gitmek anlamsız mıdır?

Marx ve Engels’in konu üzerine görüşlerini farklılaştırma konusunda çok az araştırma yapılmıştır. Burası doğru. Buna rağmen A. Brown, bu eserde bu iki düşünürün cinsiyet ve aile konusunda farklılıkları önemli noktalara dikkatimizi çekiyor. Diğer başka kuramcılarının yanında A. Brown burada Dunayevskaya’yı örnek göstermektedir. Dunayevskaya, Marx’ın kadınlar hakkındaki görüşlerini Engels’in görüşlerinden ayırma girişiminde bulunan yazarlardan biridir. Dunayevskaya’ya göre, Engels dâhil pek çok Marksist, Marx’ın görüşlerini **yanlış yorumlamıştır**. Engels, kişisel olmayan ekonomik ve toplumsal güçleri tek yanlı bir bakışla, tarihin temel ilerleticileri olarak görürken, Marx dostu Engels’ten farklı olarak, insan öznelerin bilinçli şekilde kendi durumlarını değiştirmek için mücadele ettiklerini görür (s. 212-13). Dunayevskaya’nın da işaret ettiği gibi, Marx’ta tarih sadece “ekonomik dönemler”den ibaret değildir. Ona göre tarihi yapanlar ancak kitlelerdir.

Dunayevskaya’ya göre, Engels, Morgan’ın *İlkel Toplum*’unu determinist bir açıdan görmeye meyletmıştır. Marx ise, diyalektik olarak, klan içindeki rütbelerin ve

³ Vurgu benim, G.Ç.

⁴ Marx’ın *üretim ve tüketim* konusundaki yöntemsel tartışması için bkz. Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2005, s. 235-72.

bu toplumlardaki kadınların pozisyon değişimleri üzerinde durmuştur. Bunun yanında Engels, kadınları sadece tek eşlilik ve sınıflı topluma geçilmesinden önce özne olarak görmüşken, Marx tersine, kadınları tarihin tüm dönemlerinde potansiyel özneler olarak görmüştür (s. 230).

Engels *Köken*'de şöyle yazar: “Analık hukukunun yıkılışı, **kadın cinsinin büyük tarihsel yenilgisi** oldu. Evde bile, yönetimi elde tutan erkek oldu; kadın aşağılandı, köleleşti ve erkeğin keyif ve çocuk doğurma aleti haline geldi” (s. 240). Engels'e göre “kadın cinsinin büyük tarihsel yenilgisi” ile birlikte kadınların kendi başlarına öznellikleri yok oldu. Ve yine ona göre, kadınlar ancak özel mülkiyetin ortadan kalkması ve komünizmin gelişiyle özgürleşebilecektir. A. Brown'a göre, Engels, “özel mülkiyetin sonucuyla beraber cinsiyetçi baskının da son bulacağını **otomatik olarak farz eder**” (s. 241).⁵ Yazar, Marx'ın böylesi bir görüşü savunmadığını öne sürüyor. Engels daha yapısal koşullara önem verirken ve öznelliği geri plana atarken Marx böylesi tek boyutlu açıklamalardan uzak durur. Söz gelimi, kadınların patriyarkal ailede ezilmeleri konusunda Engels, mülkiyet ilişkileri ve erkekler için mülklerini çocuklarına devretme ihtiyacına odaklanır. Oysaki Marx, mülkiyet ve miras haklarının ötesine geçer; erkeğin kadın üzerindeki gücüne vurgu yapar. Bu kitapta yer alan Marx'ın Peuchet'nin intiharla ilgili yaptığı çalışmasının tercümesinde, burjuva ailesi içindeki, sadece ekonomik kaygılara dayanmayan, ailevi baskıya dikkat çeker Marx. Yanı sıra, kadınlar, kadın oldukları için ailelerinde ezilmektedirler. *Kutsal Aile*'de Marx, “kadınların modern toplumdaki genel koşullarının insanlık dışı” yönüne işaret ederek, ekonomik kökenli baskıdan daha fazlasına işaret etmektedir (s. 244). Bununla birlikte Marx, Engels'ten farklı olarak, **eşitlikçi komünal yapıların içinde** çatışmanın geliştiğini görmüştür (s. 248). Engels bu konuda daha deterministtir; ona göre özel mülkiyetin ortaya çıkışı ile çatışma peyda olmuştur. Bu konuda Dunayevskaya şunları söyler: “...Marx, genel olarak ezilmişliğin unsurlarının, özeldede kadınlara yönelik olanın, **ilkel komünizm ile birlikte doğduğunu** ve sadece anaerkilliğin değişmesi ile ilgili olmadığını, çeşitli hiyerarşilerin oluşmasıyla başlayıp –şefin kitleler ile ilişkisi– ekonomik çıkarın da buna eşlik ettiğini gösterdi” (s. 251).⁶

Özetle Engels, görelilik olarak determinist ve çizgisel bir çerçevede kalırken, Marx'ın konuyu formüle edişi, sonuçlar açısından, **daha fazla çeşitliliğe ve daha büyük ölçüde öznel faktöre**, özeldede kadınların öznelliğine, imkân tanımaktadır, A. Brown'a göre (s. 254).

⁵ Vurgu benim, G.Ç.

⁶ Vurgu benim, G.Ç.